

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Сав'юк М.І., Венгерчук С.М.

***Словник
геоморфологічних термінів***

для студентів географічних спеціальностей

Івано-Франківськ
2012

Аа-лава — тип лавового потоку, розірваного на окремі частини (уламки) з нерівною шлаковою поверхнею. Типова для базальтів середньої або малої в'язкості і зустрічається спільно, іноді в одному проявленні з потоками хвилястої лави. На відміну від останніх, потоки аа-лави мають більшу потужність (до 4,5—6 м). Від типових лав аа-лава відрізняється меншими розмірами уламків (звичайно менше 1 м в перетині, рідко до 1,5 м) і нерівною їх поверхнею. Характерна для щитових вулканів океану і континентальних вивержень вулканічних плато (Гавайські острови та Ісландія).

Абісальна зона — морські відклади ложа Світового океану; переважають органогенні і полігенні осадки, поширені на глибинах понад 4000 м.

Абляція — зменшення маси льодовика або снігового покриву шляхом танення, випаровування та механічного руйнування. На розвиток процесу впливають: температура повітря, кількість опадів, вологість повітря, орографічні умови тощо.

Абразійна тераса, абразійна платформа — полого нахилена, занурена в глибину прибережна частина поверхні дна океану, моря чи озера, вироблена абразією.

Абразійний берег — високий крутий відступаючий берег океану, моря, озера, водосховища, який руйнується дією прибою.

Абразія — механічне руйнування хвилями і прибоєм берегів океанів, морів, озер і водосховищ. Інтенсивність і швидкість процесу визначається геологічною будовою берега, фізико-механічними властивостями гірських порід, які утворюють берег.

Абсолютна висота — відстань по вертикалі точки на поверхні Землі до середнього рівня поверхні океану. Абсолютна висота точок, що лежать вище цього рівня, додатна, нижче — від'ємна. В Україні відраховується від рівня Балтійського моря.

Абсолютний вік гірської породи — геологічний вік, виражений в сотнях тисяч і мільйонів років і визначений радіометричним методом, який оснований на тому, що розпад радіоактивних елементів (урану, радію, калію, торію), що містяться в гірських породах, завжди протікає в даному елементі з однаковою швидкістю. Знаючи швидкість розпаду того чи іншого елементу, визначають час утворення гірської породи, в якій він міститься.

Автометаморфізм – тип локального метаморфізму; характеризується тим, що процеси метаморфічних змін відбуваються лише в бокових і прикупольних зонах ендоконтактів інтрузивних масивів.

Автохтон – ділянка земної кори, яка залягає під насунутим на неї тектонічним покривом і не зазнає при цьому істотних горизонтальних переміщень.

Актуалізм – метод вивчення геологічної історії Землі, який полягає у дослідженні минулого через пізнання сучасного.

Акумулятивний берег – наступаючий берег океану, моря, озера, складений наносами, що приносяться хвилями і прибоєм.

Акумулятивні рівнини – вирівняні поверхні, які утворилися внаслідок тривалого накопичення товщ пухких осадових порід (алювіальні, флювіогляціальні тощо).

Акумулятивні форми рельєфу – форми рельєфу земної поверхні, які утворилися внаслідок накопичення (аккумуляції) морських, річкових, льодовикових, еолових і інших відкладів, продуктів виверження вулканів, а також в результаті господарської діяльності людини. Бувають як наземні (моренні гряди, бархани, прируслові вали і ін.), так і підводні (морські рівнини, підводні берегові вали і ін.)

Акумуляція – процеси накопичення пухкого мінерального матеріалу і органічних решток на поверхні суші і на дні водойм.

Аласи – плоскі котловиноподібні просадочні пониження в районах багаторічної мерзлоти. Виникають в результаті потепління клімату та розмерзання підземного льоду, суфозії. Діаметр від десятків м до кількох км. Глибина 1-15 м.

Алітні (глиноземні) породи – хемогенні породи, які складаються переважно з оксидів і гідроксидів алюмінію і заліза. До них належать латерити і боксити.

Аллотигенна брекчія – уламкові породи, викинуті під час вибуху, що впали назад у кратер чи розсіялися поблизу, зцементовані потім пухким уламковим матеріалом з домішкою скла.

Алювіальні рівнини – рівнини, які утворюються в результаті акумулятивної діяльності великих рік в місцях опускання земної кори (наприклад, Велика Китайська, Паданська рівнини). Складені алювієм потужністю в десятки метрів.

Алювій – відклади руслових водних потоків, що складають заплави і тераси річкових долин. Це пухкий уламковий матеріал – галька, гравій, пісок, суглинок, глина. Алювіальні відклади відрізняються в залежності від характеру водостоків, геоморфологічних умов водозбору, гірських порід, що розмиваються.

Альпійський рельєф – тип рельєфу, характерний для високогір'їв, що розташовані вище снігової лінії із значними ділянками, постійно вкритими снігом і льодом, а також для гір, які зазнавали зледеніння у плейстоцені. Горам властиві зубчаті гребені, глибока розчленованість, льодовикові форми рельєфу. Займає великі площі в Альпах, на Кавказі, Памірі, Тянь-Шані, в Гімалаях і інших гірських країнах.

Альטיפланація – вирівнювання рельєфу у високогірних і субполярних областях, яке відбувається в результаті спільної дії процесів соліфлюкції, морозного вивітрювання і нівації.

Амфіболіти – метаморфічні породи, які утворюються переважно з середніх і основних магматичних порід, а також деяких осадових порід (мергелів, карбонатних глин). Складаються з амфіболів, плагіоклазів, піроксенів, гранатів.

Амфітеатр – напівкругле замикання схилів. Може мати льодовикове, зсувне чи вулканічне походження.

Андезит - кайнотипна гірська порода темносірого, бурого, майже чорного кольору, порфірової структури, ефузивний аналог діориту. А. належить до групи середніх (щодо основності) порід з вмістом SiO_2 від 54 до 62%; насичений глиноземом.

Анізотропність – фізичні властивості кристалічних тіл (теплопровідність, твердість тощо) однакові лише в паралельних напрямках і відрізняються в непаралельних.

Антекліза – велике полого підняття на плитах, де фундамент перекритий відносно тонким осадовим чохлам.

Антикліналь – форма залягання черствуватих осадових чи ефузивних порід; опуклий вигин послідовно напластованих верств, ядро якого складене більш давніми верствами гірських порід, а верхня частина – молодішими.

Антиклінорій - підняття шарів земної кори, що характеризуються складною складчастою структурою гірських порід і виходом на поверхню давніших шарів у центральній частині.

Антропогенний рельєф – сукупність форм рельєфу, створених чи видозмінених господарською діяльністю людини. Перетворення рельєфу відбувається при меліорації земель (терасування і обвалування схилів, будівництво зрошувальної і дренажної сітки), будівництві (насипи, дамби, канали), рекультивациі порушених ландшафтів. В результаті нераціонального ведення господарства часто виникають яри, утворюються відвали, кар'єри, терикони.

Апвелінг – підйом глибинних морських вод на поверхню.

Аргіліт – зцементована і ущільнена глиниста порода, яка, на відміну від глин, не розмокає у воді і не має пластичності.

Аридний рельєф – тип рельєфу, характерний для пустель, напівпустель, сухих степів; формується під впливом еолової діяльності: вивітрювання, площинного змиву тощо. Для високогір'їв, плато, гір характерні форми аридної денудації і ерозії (передгірні рівнини, педименти, бедленд і ін.); для низовин і рівнин – різні типи пустель з еоловими формами рельєфу (бархани, грядові піски і ін.).

Артезіанська вода – вода між двома водонепроникними верствами, яка утворює водонапірний басейн.

Артезіанський басейн – гідрогеологічна структура, приурочена до западин (прогинів, синекліз), виповнених переважно осадовими черствуватими породами, що містять артезіанські води.

Архей – найдавніша ера (3,5 млрд – 2,6 млрд років).

Архіпелаг – група островів, які лежать на порівняно невеликих відстанях один від одного, мають спільну основу, однакове походження та подібну геологічну будову.

Асиміляція – процес повного засвоєння і плавлення стороннього матеріалу (бічних порід і ін.) в інтродуваній магмі, без збереження реліктів матеріального каркасу поглинених порід, з утворенням гібридної магми, кристалізація якої викликає появу гірських порід, що володіють ознаками гібридних утворень.

Астеносфера – шар зниженої твердості, міцності і в'язкості у верхній мантії землі, що підстилає літосферу.

Астероїди – малі планети діаметром до 767 км.

Атол – кораловий острів кільцеподібної форми з розташованою всередині мілководною лагуною. Основою часто є вершина підводного вулкану. Розташовані в тропічних широтах Тихого і Індійського океанів.

Атолони – атоли другого порядку; можуть мати неповне кільце, відкриваючись в бік головної лагуни каналом.

Аутигенна брекчія – подрібнені породи основи кратера, які на глибині переходять у тріщинуваті породи.

Базальтова магма – найлегша фракція речовини астеносфери; містить до 50% кремнезему, алюміній, кальцій, залізо тощо.

Базальтовий шар земної кори – складений переважно продуктами вулканічних вивержень – базальтами та метаморфічними породами – амфіболітами.

Базис акумуляції – поверхня, вище якої акумуляція відбуватися не може і змінюється денудацією.

Базис денудації або денудаційний рівень – нижній рівень поверхні, до якого зміщуються уламки і інші продукти руйнування гірських порід по схилу.

Базис ерозії – поверхня, на рівні якої водний потік втрачає свою силу і не може більше заглиблювати своє ложе. Головний базис ерозії – рівень Світового океану; місцевий – місце впадіння приток у головну ріку, озеро.

Баїри – форми рельєфу піщаних пустель; представляють собою чергування горбів з пониженнями. Характерні для пустель Центральної Азії, плато Мангшилак, Устюрт.

Байджарахи – конусоподібні горби з промерзлого ґрунту в районах поширення вікової мерзлоти. Довжина до 20 м, висота 3-4 м. Утворюються в результаті нерівномірного відтаювання викопного льоду і зберігаються недовгий час. Характерні для північних територій, біля берегів арктичних морів, озер і рік.

Балка – суха або з тимчасовим водостоком долина з плоским дном і задернованими схилами; кінцева стадія розвитку яру.

Банка – окремо розташована мілина, утворена місцевим підняттям дна. Розрізняють Б. піщані, кам'яністі, коралові, черепашкові та ін.

“Баранячі лоби” – скелясті виступи корінних порід овальної форми, поширені в районах древніх і сучасного зледеніння. Це бугри завдовжки до кількох сотень метрів, висотою не більше 50 м. Схили, повернуті в бік руху льодовика, пологі і відшліфовані; протилежні схили – більш круті і нерівні. Групи “баранячих лобів” утворюють “кучеряві скелі”. Поширені в Скандинавії, Карелії, на півночі Північної Америки, в гірських районах світу.

Бар береговий – вузька, витягнута вздовж берега смуга суші з піску або черепашинику, що відділяє від моря лагуну. Утворюється в результаті переміщення хвилями наносів до берега з дна моря.

Бар'єрний риф – гряда коралових рифів, що простягається паралельно до берега на деякій відстані, часто на краю материкової відмілини і відгороджує від моря мілководну лагуну. Поширені переважно в водах Тихого і Індійського океанів.

Баранкоси – глибокі ерозійні борозни на схилах вулканів, які радіально розходяться від їх вершин до підношви.

Барисфера – внутрішня частина земної кулі, до якої входять ядро і мантія.

Бархан – форма рельєфу піщаних пустель і напівпустель, утворена вітровою акумуляцією. Характерні серповидні обриси з довгим пологим (5-14°) навітреним схилом і коротким крутим (30-33°) підвітряним схилом, що переходить у витягнуті за вітром “роги”. Бархани переважно займають положення, перпендикулярне пануючим вітрам. В залежності від режиму вітрів виділяють різні форми скупчення барханів: барханні гряди, ланцюги, піраміди. Бархани не укріплені рослинністю і можуть переміщуватися на десятки і сотні метрів за рік.

Батіальна зона – морські відклади материкового схилу на глибинах від 200 до 2500 м; представлена теригенними та органогенними мулами.

Батоліт - форма залягання глибинних магматичних гірських порід; великі інтрузивні тіла (площа понад 200 км²), складені головним чином гранітоїдами, що залягають серед осадових товщ порід у ядрах антикліноріїв.

Бедленд – місцевість з сильно розчленованим важкодоступним рельєфом, особливо характерна для передгірних районів чи низькогір'їв, які складені пухкими глинистими породами. Утворюється в результаті діяльності тимчасових потоків в умовах розрідженої рослинності. Поширений в багатьох країнах з сухим кліматом.

Бенч – морська чи озерна тераса, вироблена абразією в корінних породах біля основи кліфа (берегового уступу).

Берег – вузька смуга взаємодії між суходолом і водоймищем або між суходолом і водостоком. Основні фактори формування берегів – хвилі і русловий потік. Уламковий матеріал переносять з

суші в берегову зону ріки. З нього формуються прибережні наноси, а геологічна будова і рельєф впливають на хід і напрям розвитку берега. В результаті утворюються різні типи берегів: льодовикові (фіордовий, шхерний), ерозійні (ріасовий, лиманний), еолові (аральський берег), структурно-денудаційні (далматинський берег) і ін. Абразійні і акумулятивні процеси вирівнюють контури берегів, значний вплив мають сучасні тектонічні рухи.

Берегова морена – морена, яка утворюється при таненні бічних окраїн долинного льодовика в горах простягається вздовж схилу долини у вигляді гряди або уступу. Зберігається в умовах сухого континентального клімату (наприклад, на Памірі).

Берегова рівнина – рівнина, яка оточує з боку суші берегову зону. Це або висушена прибережна смуга колишнього дна, або має акумулятивне чи акумулятивно-абразійне походження.

Береговий вал – акумулятивна форма рельєфу, утворена діяльністю хвиль, морів чи озер. Складений піском, галькою, гравієм, черепашиником, переважно з асиметричним поперечним профілем з вологішими схилами в бік водойми.

Бічна ерозія – підмивання водним потоком схилів річкової долини, що призводить до відступання берегів, розширенню долини і меандрування русла ріки.

Боліти – дрібні конкреції зі шкаралупчастою будовою.

Брекчія – зцементована порода, яка складається з необкатаних уламків.

Брили – уламки гірських порід діаметром понад 1 м; ділянки земної кори, розмежовані тектонічними розривами.

Бровка шельфа – різкий перегин схилу, який відділяє похилу чи горизонтальну поверхню, що залягає вище від розташованої нижче більш крутої ділянки.

Булгуняхи – великі за розміром горби обдимання куполоподібної форми.

Бухта – частина океану (моря, озера), що далеко врізується в сушу. Утворюється внаслідок морської абразії.

Ваді – сухі ерозійні долини в пустелях Аравійського півострова і Північної Африки. Інколи досягають в довжину сотень км, часто мають круті схили. Заповнюються водою тільки після сильних злив.

Вал – відносно вузька довга і невисока форма рельєфу. Розрізняють вали, створені діяльністю хвиль (берегові), рік (прируслові), льодовиків (моренні), вулканів (кільцеві), селів (селеві) тощо.

Валун – великий обкатаний уламок чи глиба гірської породи від 10 см і більше. За походженням валуни поділяються на льодовикові, делювіальні, пролювіальні і алювіальні.

Ванна – замкнуте пониження земної поверхні різного походження: тектонічного, карстового, еолового, ерозійного тощо; часто заповнене водою.

Вапнякова формація – геосинклінальна формація, яка утворюється на пізній стадії розвитку геосинкліналей, часто одночасно із флішовою. Основні породи – вапняки відкладаються в западинах окраїнних морів у тропічному і субтропічному кліматі.

Вати – низовинна прибережна смуга морського дна, що затоплюється під час припливу і осушується при відпливі; акумулятивна форма, утворена шляхом накопичення дрібнопіщаних і мулистих наносів. Поширені на узбережжях Північного, Білого, Баренцового, Охотського, Берингового морів, на берегах Мексиканської затоки тощо.

Верхній рівень денудації – умовна поверхня, до якої можуть підніматися найвищі гірські системи Землі. Він обмежений висотними відмітками, вище яких інтенсивність процесів денудації і, насамперед, морозного вивітрювання перевищує або дорівнює швидкості тектонічного підняття гір, що сприяє їх вирівнюванню. Термін введений німецьким вченим А. Пенком (1899).

Верхня мантія Землі – геосфера, розташована між земною корою і нижньою мантією Землі до глибини приблизно 900 км. Складається із астеносфери і шару Голіцина, що характеризується інтенсивним ростом швидкостей сейсмічних хвиль. З нею тісно пов'язані тектонічні рухи, магматизм, вулканізм і інші ендегенні процеси.

Вершина – найвища точка підняття (горба, гори, гірського масиву чи хребта), звідки місцевість понижується у всіх напрямках. По формі розрізняють піки, куполоподібні, платоподібні тощо. Найвища вершина земної кулі – Еверест в Гімалаях (8848 м).

Вивітрювання – процес руйнування і хімічної зміни гірських порід під впливом коливань температури, хімічного і механічного впливу атмосфери, води і організмів. Розрізняють фізичне, хімічне і органічне вивітрювання.

Вимоїна – чітко виражене на поверхні землі заглиблення з крутими оголеними схилами, яким, як правило, починається яр; має глибину від 0,1 до 1-2 м та ширину від 0,3 до 4-5 м.

Виположування схилів – зниження схилів під сукупною дією процесів їж денудації і акумуляції матеріалів біля підніжжя.

Вирівнювання рельєфу або планация – зменшення контрастності рельєфу внаслідок взаємодії процесів денудації в областях підняття і акумуляції в областях опускання.

Високогір'я – тип гірського рельєфу, сильно розчленованого, з крутими схилами, скелями, гострими гребенями, наявністю форм рельєфу, пов'язаних з древнім і сучасним зледенінням. Типовий для гір, що піднімаються вище снігової лінії. Характерні процеси фізичного і морозного вивітрювання. В класифікації гір за висотою до високогір'їв відносять території, розташовані вище 3 тисяч метрів.

Високогірна пустеля – різновид холодної пустелі у високогір'ях з холодним і сухим кліматом (Тибетське нагір'я, плоскогір'я Анд, Тянь-Шань).

Висотний поділ гір – виділення морфологічних типів гір (високогірного – 2000-3000 м, середньогірного – від 600-1000 м до 2000-3000 м, низькогірного – нижче 600-1000 м), що поділяються за висотою, глибиною розчленування схилів, їх крутизною, наявністю чи відсутністю льодовикових форм рельєфу.

Височина – ділянка земної поверхні, піднята відносно оточуючої рівнинної території. Абсолютні висоти – понад 200 м.

Висяча долина – бічна долина, що обривається уступом до днища розташованої нижче головної долини. Поширені у гірських районах при інтенсивних ерозійних процесах, потужній льодовиковій діяльності. Можуть формуватися також на берегах озер і морів – при швидких змінах рівнів водойм, зниження базису ерозії і інтенсивному руйнуванні берега пробоєм.

Висячий льодовик – гірський льодовик, розташований на крутих схилах в слабо вираженій западині; закінчується високо на схилі, не досягаючи підосви хребта. Висячі льодовики разом з

генетично близькими каровими льодовиками найпоширеніші в аридних умовах, в горах. Характерні обвали і льодові лавини.

Відроджені гори – гірські споруди, які виникли в результаті новітніх тектонічних рухів на місці древніх, пенепленезованих гірських областей. В сучасний період характерні високопідняті поверхні вирівнювання – залишки древніх пенепленів (наприклад, Тянь-Шань, Алтай, Скалисті гори).

Відслонення – вихід на поверхню корінних порід.

Вік рельєфу – період існування рельєфу. Проміжок від початку формування основних елементів сучасного рельєфу до даного часу. Встановлюється за допомогою методів палеогеографії: за віком гірських порід, морфологічним виглядом рельєфу тощо. Розрізняють абсолютний і відносний вік.

Віргація – розгалуження гірських ланцюгів в одному напрямку, що багаторазово повторюються.

Вічна мерзлота – область поширення гірських порід, що тривалий час не розмерзаються; гірські породи, зцементовані замерзлою в них вологою.

Власне метаморфічні (сингенетичні) текстури – текстури, виникнення яких пов'язане з формуванням саме метаморфічної породи. Серед них виділяють масивні, сланцюваті, смугасті, плямисті, очкові та інші групи.

Вложена тераса – акумулятивна річкова тераса, товщина наносів якої ніби вложена в алювій древніших терас.

Внутрішнє ядро Землі – внутрішня частина ядра Землі радіус 1250 км, виділена за сейсмічними дослідженнями.

Вода гравітаційна – підземна вода, утворена в гірських породах при повному насиченню нею всіх пор і тріщин.

Вода капілярна - підземна вода, утворена при частковому чи повністю заповненні тонких тріщин і капілярів гірських порід.

Вода мінеральна - підземна вода з підвищеним вмістом мінеральних компонентів та газів, що справляють цілющий вплив на людину.

Вододіл – умовна лінія, що розмежовує суміжні річкові басейни. У гірських країнах здебільшого орографічно яскраво виражений.

Водопроникність – здатність гірських порід пропускати крізь себе воду.

Водорії – форми ерозійного рельєфу, невеликі (до 2-3 м) заглиблення на схилах ярів, насипів, горбів. Утворюються під час злив чи танення снігу при поверхневому змиві. Часто передують утворенню ярів.

Вологоємність – здатність гірських порід вміщувати або вдержувати воду.

Волосся Пеле (за іменем Пеле – богині вогню у стародавніх гавайців) – тонкі нитки вулканічного скла, що видувається сильним вітром з фонтанів гарячої рідкої лави. Характерне для вивержень вулканів на Гавайських островах.

Ворота – зниження чи проходи між підвищеннями різної форми і походження.

Вулкан – підняття (найчастіше у формі конуса з вершинним кратером) над каналами і тріщинами земної кори, по яких з глибинних магматичних вогнищ виводяться на поверхню продукти виверження.

Вулкан паразитичний – вулкан, в якому вулканічні продукти надходять до поверхні відгалуженнями від основного жерла вулкана; утворюється на схилі центрального вулкану в результаті бокового виверження.

Вулкан центрального типу – вулкан, в якому вулканічні продукти надходять до поверхні жерлом.

Вулканізм – сукупність процесів і явищ, пов'язаних з рухом магми у верхній мантії, земній корі і на поверхні Землі.

Вулканічний конус – вулканічна будівля у вигляді конуса із зрізаною вершиною, утворена в результаті накопичення вулканічних продуктів навколо жерла. В його вершині знаходиться кратер. Найбільші конуси досягають висоти кілька км (наприклад, вулкан Фудзіяма в Японії – 3776 м).

Вулканічний купол – форма залягання виверженої в'язкої лави з жерла вулкану.

Вулканічний попіл – тверді мінеральні частинки вулканічних вивержень діаметром менше 0,1 мм.

Вулканічні гори – ізольовані вулканічні конуси і хребти, утворені в результаті злиття окремих вулканів (Вулканічний хребет в Східних Карнатах), а також вулканічні нагір'я (Вірменське). Можуть утворювати гірські країни (Камчатка).

Вулканічні острови – утворені в результаті вулканічних вивержень на дні моря (Гавайські, Стромболі).

Вюрм – назва останньої льодовикової епохи антропогенного періоду в Альпах.

Гайоти – ізольовані плосковершинні підводні гори, зазвичай вулканічного походження. Поширені переважно в Тихому океані на глибинах 200-2500 м.

Галоїдні сполуки – клас хімічних елементів, який охоплює мінерали-солі галоїдо-водневих кислот (галіт, флюорит, сильвін тощо).

Галька – заокруглені уламки мінералів і гірських порід розміром від 1 до 10 см.

Гамада – типи кам'янистих пустель у Сахарі і Близькому Сході, що формуються в умовах тропічного пустельного клімату. Приспособовані до великих плато, складених щільними гірськими породами.

Гейзер – джерело, яке періодично викидає гарячу воду і пару на висоту до 60 м. Утворюються в областях сучасного вулканізму. Поширені в США, на Камчатці, в Ісландії, Новій Зеландії.

Генетичний тип рельєфу – це сукупність форм рельєфу – гір та рівнин, що мають спільне походження і закономірно повторюються на певних просторах.

Геоантикліналь – лінійне, часто асиметричне підняття земної кори (ширина 50-150 км, довжина до 2000 км), що розділяє геосинклінальні прогини. В рельєфі їм відповідають острівні дуги.

Геологія – наука про будову і розвиток Землі.

Геоморфологічна зйомка – один з основних методів вивчення рельєфу, за даними якої складають геоморфологічні карти.

Геоморфологічне районування – поділ поверхні земної кулі чи певної території на ділянки, яким властивий певний однорідний зовнішній вигляд і історія розвитку рельєфу. При цьому враховуються як фізико-географічні, так і геологічні фактори.

Геоморфологічний профіль – графічне зображення розрізу рельєфу певної ділянки земної поверхні вертикальною площиною. Верхня його лінія відображає гіпсометричне положення поверхні, нижче відображена геологічна будова. Містить також відомості про вік і генезис рельєфу.

Геоморфологічні рівні – рівні рельєфу, що утворюються під впливом зовнішніх процесів (ерозії, акумуляції тощо), нівелюючи роль яких на певній ділянці земної кори переважає над процесами підняття. Розрізняють абразійно-акумулятивний, ерозійно-пенепленовий, рівень снігової межі, рівень вершинної поверхні гір.

Геоморфологічні фактори – фактори рельєфоутворення; сукупність ендегенних і екзогенних процесів, що формують рельєф.

Геоморфологія – наука, яка вивчає історію розвитку рельєфу земної поверхні, а також рельєф поверхні Місяця і ряду планет Сонячної системи; входить до складу як географічних, так і геологічних наук. Досліджує зовнішній вигляд рельєфу суші і морського дна (морфографія, морфометрія); походження, вік, особливості будови, розвитку і поширення форм рельєфу, вплив ендегенних і екзогенних процесів (генетична геоморфологія), а також антропогенних факторів на формування рельєфу.

Геосинклінальні області – великі сегменти геосинклінальних поясів, які розділені зонами поперечних глибинних розломів і відрізняються між собою особливостями будови та розвитку. Кожна область складається у поперечному перерізі з кількох геосинклінальних систем і серединних масивів, які їх розділяють.

Геосинклінальні пояси – пояси глобального масштабу, які виникають на межі літосферних плит і протягом тривалого часу є місцями інтенсивного вулканізму та осаконагромадження, перетворюючись поступово на складчасті гірські споруди з потужною корою континентального типу. Два основні типи рухомих геосинклінальних поясів – окраїнно-континентальний і міжконтинентальний.

Геотектоніка – геологічна наука про рух і будову земної кори, форми залягання шарів гірських порід.

Геотектури, морфотектури – найбільші форми рельєфу земної поверхні (материки, океанічні западини, великі гірські країни і рівнини), які виникли, в основному, як результат планетарних геофізичних процесів; відображають найважливіші відмінності в будові земної кори. Поділяються на форми менших розмірів – морфоструктури і морфоскульптури.

Геотермічний градієнт показує зміну температури на одиницю глибини, в середньому для Землі він дорівнює 3°C на 100 м.

Геотермічний ступінь – це інтервал глибини, в якому температура змінюється на 1°C , середнє його значення становить 33 м.

Геохронологічна шкала – шкала відносного геологічного часу, що відображає послідовність і супідрядність основних етапів геологічної історії Землі та розвитку життя на ній.

Герцинська складчастість – складчастість великих масштабів, утворення якої розпочалось у кінці девону – на початку карбону. В результаті прояву г.с. значні площі геосинкліналей перетворилися в складчасті споруди Кембрійських гір, Судетів, Уралу, Тянь-Шаню, Алтаю, Аппалачів.

Гідратація – процес приєднання мінералами води і утворення нових мінералів.

Гідрогеологія – наука про умови залягання води в земній корі, її склад, походження і властивості.

Гідролаколіти – горби спучування, що утворюються в умовах багаторічної мерзлоти внаслідок випирання поверхневих верств порід підземними водами.

Гідроліз – процес обмінного розкладання мінералів під дією води з розчиненими в ній газами.

Гіпотеза контракції – концепція, згідно якої складчастість шарів гірських порід і горотворення відбувається в результаті охолодження Землі і скорочення її об'єму, радіуса і площі земної поверхні.

Гіпотеза розширення Землі – концепція, згідно з якою об'єм і площа Землі була меншою від сучасної. Розширення Землі почалося з кінця палеозою, що призвело до розтріскування суцільної континентальної кори, відсування окремих континентів один від одного і відслонення між ними підкорового шару.

Гіпоцентр – центральна область у глибинах Землі, де виникають поштовхи, які спричиняють у земній масі землетрусні хвилі. Г. бувають на глибині від 3 до 700 км.

Гіпсографічна крива – крива, яка показує в прямокутних координатах відносний площинний розподіл висот суші і глибин моря на поверхні Землі.

Гірська країна – велика ділянка земної поверхні значно піднята над оточуючими рівнинами. Простягається на кілька тисяч км, формується в результаті єдиного етапу тектонічного розвитку.

Складається з ряду гірських ланцюгів і хребтів, розділених міжгірськими западинами і річковими долинами.

Гірська порода – природні агрегати мінералів приблизно постійного мінералогічного і хімічного складу, які утворюють земну кору. За походженням поділяють на магматичні, осадові і метаморфічні.

Гірська система – частина гірського поясу, сформована протягом однієї геотектонічної епохи, характеризується морфологічною єдністю.

Гірський гребінь – найвища частина гірського хребта чи масиву; у високих горах – льодовикові форми рельєфу.

Гірський кряж – видовжена височина з незначними відносними висотами і м'якими округлими обрисами вершин. Здебільшого це залишки давніх зруйнованих гірських систем (наприклад, Тіманський, Донецький).

Гірський ланцюг – ряд окремих хребтів і масивів, що простягаються в одному напрямку.

Гірський масив – ізольована частина гір, яка має приблизно однакову довжину і широту, слабо розчленована (наприклад, Татри в Карпатах).

Гірський хребет – лінійно витягнуте гірське підняття значної висоти і протяжності з добре вираженою віссю як єдиної лінії вододілу.

Глибинна ерозія – заглиблення водним потоком свого русла.

Глибинні інтрузивні тіла – батоліти, штоки.

Глибинні розломи – зони рухомого зчленування великих блоків земної кори і підстильної верхньої мантії протяжністю в сотні і тисячі кілометрів, завиширки в десятки кілометрів з тривалою історією розвитку. З ними пов'язані інтенсивні тектонічні, магматичні та метаморфічні процеси.

Глибоководний жолоб – глибокий прогин океанічного дна з крутими схилами і плоским, вузьким днищем, витягнутий на декілька тисяч км при ширині до кількох десятків км.

Глиниста пустеля, такир – тип пустель, розвинутий на морських, озерних, річкових і пролювіальних глинистих відкладах. Поширені в Казахстані, пустелі Бетпак-Дала, на плато Устюрт.

Глинистий карст – тип псевдокарсту, що формується в глинистих породах за рахунок підземного розмивання по тріщинах,

які виникли в результаті вивітрювання і суфозії. Поширені в районах з аридним кліматом (передгір'я Копетдагу, Іссик-Кульська котловина).

Глинисті породи (пеліти) – найпоширеніша група осадових порід; складаються з частинок діаметром до 0,01 мм. До цієї групи належать глини і аргіліти.

Глинисті сланці – метаморфічні породи, які утворюються з різноманітних глин.

Гнейси – метаморфічні породи, які складаються з кварцу, польового шпату, слюд, піроксенів і рогової обманки.

Голоцен – період четвертинного (20 тис. років – наш час).

Гондвана – гіпотетичний материк, який існував протягом палеозою і на початку мезозою в Пд. півкулі. У тріасі і юрі більша частина Г. занурилася під рівень Індійського і пд. частини Атлантичного океанів. Залишками Г. є Африканська, Австралійська, Бразильська, Індійська платформи та Антарктида.

Гора – ізольована форма рельєфу з відносною висотою понад 200 м, крутими, інколи урвистими схилами, що чітко відокремлюють її від сусідніх рівнин.

Горб – ізольована, кулеподібна височина з похилими схилами, з відносними висотами до 200 м, з розпливчастими, м'якими обрисами.

Горб обдимання – однолітній або багатолітній горб, що виникає в областях багаторічної мерзлоти при промерзанні гірських порід і їх обдиманні під впливом гідростатичного напору у замкненій з усіх сторін масі водоносних порід. Висота горбів від 1 м до 30-40 м, діаметр основи від кількох до 300-400 м.

Горбисті піски – нерухомі скупчення пісків у вигляді невеликих горбів округлої чи видовженої форми навколо поодиноких кущів. Широко поширені в пустелях Центральної Азії.

Гори – сильно підняті над прилеглими рівнинами і розчленовані ділянки земної поверхні з простяганням в сотні і тисячі км. Формуються в тектонічно активних областях, супроводжуються землетрусами і вулканічною діяльністю. За походженням бувають тектонічні, ерозійні, вулканічні.

Горст – піднята, переважно витягнута ділянка земної кори, обмежена круто нахиленими розривами – скидами. Довжина може

сягати сотень км, широта – десятки км. Утворюється внаслідок активного тектонічного підняття.

Грабен – опущена на розломах ділянка земної кори, відділена скидами від суміжних, відносно піднятих ділянок. Іноді грабени заповнюються водою, утворюючи глибокі озера (наприклад, Байкал, Ньаса, Танганьїка).

Гравітаційне поле – поле тяжіння навколо Землі, зумовлене її масою.

Граніт – магматична інтрузивна порода, в якій міститься 60-80% кремнекислоти. Складається з калієвого польового шпату, кварцу, слюди, кислого плагіоклазу тощо.

Гранітизація – сукупність глибинних процесів, що зумовлюють утворення гранітів.

Гранітна магма – формується у земній корі внаслідок переплавлення осадових і метаморфічних порід.

Гранітно-метаморфічний шар земної кори – складений породами з високим вмістом кремнезему, утвореними шляхом кристалізації з магми, і породами, які сформувалися з осадових та магматичних порід під дією високих температур і тисків (гнейси, кристалічні сланці тощо).

Гранітогнейси – метаморфічні породи, які формуються внаслідок глибокої переробки первинних порід під дією магматичних мас під час ультраметаморфізму. Складаються з кварцу, польових шпатів, слюди.

Грейзени – метаморфічні породи, які утворюються внаслідок впливу гарячих газів і водяної пари на граніти і інші близькі до них породи; складені переважно з кварцу і слюди.

Гриви – невисокі видовжені підвищення рельєфу з відносною висотою 1- 60 м.

Грот – неглибока печера з широким виходом.

Грубоуламкові породи (псефіти) складаються переважно з уламків порід розміром понад 1 мм в діаметрі.

Гряди – загальна назва витягнутих, відносно невисоких додатніх форм рельєфу (наприклад, моренні, озові, піщані, куестові, острівні тощо).

Грядові піски – масиви пісків, розташованих у вигляді вузьких паралельних гряд і орієнтованих за напрямком переважаючих

вітрів; одна з основних форм рельєфу піщаних пустель. Поширені в Середній і Центральній Азії, Австралії, Африці.

Грязевий вулкан – виштовхування перегрітою водяною парою і газами на поверхню грязі.

Дайка – інтрузивне тіло з паралельними стінками. Утворюється при заповненні магмою чи осадовим матеріалом тріщин земної кори.

Дамба – високий природний прирусловий вал. Висота над заплавою до 6-8 метрів. Утворюються переважно в долинах великих рік, що протікають по алювіальних рівнинах і несуть багато наносів.

Дашт – пустельні рівнини на Іранському нагір'ї, в Середній Азії, Китаї.

Девон – період палеозою (410-350 млн років).

Дегляціація – відступання льодовиків, скорочення довжини долинних льодовиків при потеплінні клімату.

Делювій – відклади тимчасових водостоків, які виникають на схилах в результаті накопичення пухких продуктів вивітрювання, змитих дощовими і талими сніговими водами.

Дельта – полого ділянка алювіальної рівнини, що розташована в гирлі ріки, трикутної чи віялоподібної форми. Утворюється внаслідок акумуляції річкових відкладів, часто розчленована численними рукавами.

Дендрити – деревоподібні, плоскі, у вигляді плівок агрегати, які утворюються на стінках тріщин поріж чи мінералів (срібло, мідь, золото).

Денудаційні рівнини – виникли внаслідок руйнування давніх височин чи гір. У залежності від переважаючого процесу, завдяки якому сталося руйнування давнього рельєфу і вирівнювання поверхні, виділяють ерозійні, абразійні, дефляційні тощо.

Денудаційні форми рельєфу – сукупність форм рельєфу, утворених в результаті процесів денудації.

Денудація – сукупність процесів зносу і переносу (водою, вітром, льодом, дією сил тяжіння) продуктів руйнування гірських порід в понижені ділянки земної поверхні, де відбувається їх накопичення – акумуляція.

Депресія – пониження на земній поверхні; від'ємна форма рельєфу – западина, котловина, яка лежить нижче рівня моря.

***Дефляція, розвіювання** – руйнування гірських порід під дією вітру з переносом твердих частинок і їх обточуванням. Чітко виражена в пустелях.*

Динамічна геологія – геологічна наука про процеси, які змінюють земну кору і вигляд Землі в цілому.

***Динамічна геоморфологія** – напрям в геоморфології, що вивчає динаміку рельєфу і рельєфотворчі процеси, які його визначають.*

Динамометаморфізм (дислокаційний метаморфізм) – тип локального метаморфізму, який проявляється вздовж розривних тектонічних порушень і охоплює порівняно вузькі зони, в яких різко збільшується тиск і відбувається роздроблення порід на окремі уламки.

***Дислокація** – процес порушення форми та об'єму гірських порід окремих ділянок земної кори, зумовлений дією ендегенних і екзогенних сил. Внаслідок Д. утворюються плікативні (складчасті) та диз'юнктивні (розривні) форми.*

Діагенез – сукупність процесів перетворення осадка на гірську породу.

Діагностичні фізичні ознаки мінералів – колір, блиск, прозорість, твердість, спайність, лам, густина тощо.

Діорит – глибинна магматична гірська порода, що складається з плагіоклазу та кольорових мінералів.

Дніпровське зледеніння – друге середньо четвертинне зледеніння Східно-Європейської рівнини, південна межа якого доходила в долині Дніпра до м. Дніпропетровськ.

***Долина** – витягнута незамкнута форма рельєфу з похилом в один бік. Схили її ускладнені терасами, ярами, зсувами, осипами. Має довжину десятки і навіть сотні кілометрів. Утворюється в результаті ерозійної діяльності текучих вод.*

***Долина антецедентна** - виникає при піднятті ділянки земної поверхні, на якій вже була закладена річкова мережа, причому швидкість ерозії річки перевищує швидкість підняття місцевості. Доказом такого походження долини служить дугоподібний вигин річкових терас, що досягає максимального значення в осьовій частині височини, що піднімається.*

***Долина консеквентна** – річкова долина, направлення якої відповідає нахилу поверхні, який часто співпадає з падінням пластів гірських порід.*

Долина субсеквентна – річкові долини, які співпадають з простяганням моноклінально-залягаючих пластів гірських порід і напрямлені перпендикулярно переважаючому нахилу поверхні.

Долинно-балковий рельєф – ерозійний рельєф, утворений поєднанням річкових долин з широкими пологими задернованими схилами, в межах яких сформована розгалужена система балок.

Донна морена, основна морена – тип відкладеної морени; грубоуламкова, несортвана гірська порода, сильно ущільнена під тиском льоду. Характерна для покривних і гірських льодовиків, утворюється в процесі поступового накопичення матеріалу, що переноситься в складі придонної морени.

Друзи – це скупчення кристалів різного розміру на спільній основі.

Друмліни – видовжені горби обтічної форми, розташовані групами в районах поширення плейстоценових покривних льодовиків. Складені переважно матеріалом основної морени, рідше пісками. Витягнуті за напрямком руху древніх льодовиків. Походження друмлінів найчастіше пов'язують з процесами підлідної акумуляції і льодовикової ерозії. Зустрічаються в США, Естонії, Латвії.

Дюни – форми рельєфу пісків, утворені вітровою акумуляцією. Похилий навітрений схил має кут нахилу $8-20^\circ$, підвітряний – $32-40^\circ$. Висота від 10 до 30 м, інколи до 100 м. Дюни, не закріплені рослинністю, можуть переміщуватися в напрямку пануючого вітру із швидкістю до 10 м за рік.

Екзарація – руйнування рухливим льодовиком гірських порід, що складають його ложе, і виніс продуктів руйнування (галька, валуни, пісок, глина) до краю льодовика. Внаслідок екзарації виникають трого, “баранячі лоби”, кучеряві скелі та інші форми рельєфу.

Екзогенні процеси – зовнішні процеси, що відбуваються на поверхні Землі або на невеликій глибині в земній корі під впливом сонячної радіації, сили ваги, життєдіяльності живих організмів: вивітрювання, ерозії, морського прибою, льодовиків, вітру, підземних вод тощо. Спільно з ендегенними процесами формують рельєф Землі.

Еклогіти – продукти глибокого метаморфізму основних магматичних порід. Складаються з залізистого гранату, близького до піропу і піроксенів.

Експлозія – тип вулканічного виверження, що характеризується активною вибуховою течією.

Елювій – продукти вивітрювання гірських порід, які залягають на місці свого утворення.

Ендогенні процеси – фізичні та хімічні процеси, що відбуваються всередині Землі: розпад радіоактивних елементів, хімічні реакції, розрядження виниклих напружень, магматичні процеси. Виявляються у вигляді різних тектонічних рухів, магматизму, землетрусів.

Еолова трансгресія – переміщення піщаних відкладів у пустелях під дією повітряних потоків.

Еолові форми рельєфу – форми рельєфу, утворені еоловими процесами. Розрізняють скульптурні (ніші, стовпи) і акумулятивні (дюни, бархани, горбисті піски тощо).

Еоцен – період палеогену (54-38 млн років).

Епейрогенез – повільні вікові підняття або опускання великих ділянок земної кори (коливальні рухи), які не викликають змін (складчастості) структури цих ділянок.

Епігеосинклінальні орогенні пояси – структурні елементи перехідних зон та континентів; виникли на місці геосинклиналей.

Епіцентр землетрусу – проекція гіпоцентру землетрусу на поверхню Землі.

Ерг – тип піщаних пустель в Африці з малорухливими грядовими пісками.

Ерозійний рельєф – рельєф з переважанням форм, що утворилися внаслідок ерозійної діяльності.

Ерозія – процес розмивання або змиву гірських порід і ґрунтів проточними водами. Є одним з головних чинників формування рельєфу земної поверхні. В процесі ерозії утворюються вибоїни, борозни, річкові долини, яри тощо. Розрізняють площинну і лінійну ерозію.

Ерозія регресивна - руйнування ґрунтів та гірських порід текучими водами, в результаті якого формуються яри, балки, долини та інші лінійно-витягнуті від'ємні форми рельєфу.

Естуарій – широке лійкоподібне гирло річкової долини, відкрите до моря.

Ефузивний магнетизм – виливання магми на земну поверхню, звільнення від газів і застигання без розкристалізації.

Ефузія - виливання лави на поверхню Землі в процесі вулканічної діяльності.

Жерло вулкана – канал, що сполучає вогнище вулкана з поверхнею Землі, де закінчується кратером.

Жолоб – довга вузька западина з крутими схилами (підводні, глибоководні, видування, розчинення).

Заальське зледеніння – друге четвертинне зледеніння в Західній Європі. Відповідає Дніпровському зледенінню на Східно-Європейській рівнині

Задернований карст – тип карсту, що розвивається в карстованих породах, покритих ґрунтово-дерновим шаром. Переважають форми рельєфу, які виникли шляхом поверхневого вилужування і провалювання (воронки, ванни). Поширений на Кавказі, на Уралі.

Залізисті породи – хомогенні породи, які характеризуються підвищеним вмістом сполук заліза (бурі залізняки, сидеритові породи, сульфіди тощо).

Замок складки – місце перегину верств в складках.

Зандри – рівнинні поверхні біля окраїн льодовиків, складені моренним матеріалом. Поширені в областях плейстоценового зледеніння: на Поліссі, в Західному Сибіру.

Западина – відносно замкнене пониження земної поверхні в межах суходолу, дна океанів і морів. Як правило, мають тектонічне походження. Поперечні розміри – десятки і сотні км.

Землетрус – підземні поштовхи і коливання земної кори, що виникають внаслідок раптових зміщень і розривів у земній корі або верхній частині мантії і передаються на великі відстані у вигляді пружних коливань. Основні типи землетрусів – тектонічні, вулканічні, техногенні.

Землисті агрегати – це пухкі борошністі маси приховано кристалічної структури (каолін, лімоніт, піролюзит тощо).

Земна кора – верхня оболонка Землі, відділена від мантії поверхнею Мохоровичича. Потужність від 5 км (під океанами) до 75 км (під материками). Буває континентальна і океанічна, які відрізняються потужністю і складом.

Зернисті агрегати – це скупчення зерен одного чи кількох мінералів; виділяють грубозернисті, середньозернисті і дрібнотернисті.

Зледеніння – оболонка льоду і снігу, що включає всі види зледенінь, відомих на Землі. Буває наземне, морське, підземне.

Зовнішнє ядро Землі - зовнішня частина ядра Землі, виділена за сейсмічними дослідженнями.

Зовнішні планети – Юпітер, Сатурн, Уран, Нептун, Плутон – характеризуються великими розмірами, низькою щільністю і високими швидкостями обертання.

Золі – округлі западини глибиною в кілька метрів, заповнені водою або торфом, переважно термокарстового походження. Зустрічаються в областях плейстоценового зледеніння, поширені на Східно-Європейській рівнині.

Зона Бньофа (зона субдукції) – місце, де океанічна кора погружається мантію. Для неї приурочено велика кількість землетрусів та вулканів.

Зона вивітрювання – верхня частина земної кори, де відбувається фізичне і хімічне вивітрювання.

Зоопланктон – сукупність тварин, що населяють товщу води й пасивно переносяться водою.

Зсув – зміщення маси гірських порід і переміщення (сповзання) її вниз по схилу під впливом сили ваги.

Ієрогліфи – нерівності на поверхні гірських порід флішових геологічних формацій.

Ізобаз – лінії на географічній карті, що сполучають точки однакових піднятих або опускань земної поверхні відносно рівня моря за однаковий проміжок часу.

Ізоморфізм – явище, коли мінерали з подібним хімічним складом і подібною кристалічною структурою утворюють і однакові кристалічні форми.

Ізотропність – однакові властивості в різних напрямках аморфних тіл.

Імпактити – ударні брекчії, які утворюються внаслідок розплавлення, спричиненого ударом, порід, одним з основних компонентів яких є скло та продукти його перетворення.

Інверсія рельєфу – процес формування ерозійно-денудаційного рельєфу, форми якого обернені по відношенню до геологічних структур.

Інгресія – повільне проникнення морських і озерних вод в пониження рельєфу прибережної суші при піднятті рівня водойми.

Інтрузивний магматизм – процес вторгнення магматичного розплаву в гранітно-метаморфічні чи осадові товщі, що залягають вище.

Інфільтраційні підземні води – води, які утворюються за рахунок просочування углиб Землі дощових і талих атмосферних опадів, а також вод річок, озер, водосховищ і каналів.

Історична геологія – наука, яка вивчає геологічну історію Землі від найдавніших часів до сучасної епохи, виявляє послідовність змін, які відбувалися протягом існування планети.

Кайнозой – геологічна ера (67 млн років – до нашого часу).

Каледонська складчастість – складчастість великих масштабів, що утворилася протягом кембрійського, ордовіцького та силурійського періодів (Ардени, Судети, Саяни, Забайкалля).

Кальдера – западина діаметром до 16 км і глибиною до 1000 м з крутими схилами, утворена внаслідок обвалення вулканічної споруди.

Кам'яниста пустеля, гамада, хамада – пустеля, утворена на слабо вивітрених породах низькогір'їв, пенеплену, з поверхнею без ґрунтово-рослинного покриву. Поширені в Середній і Центральній Азії, Північній Африці, Австралії.

Кам'яні кільця і багатокутники – тип мерзлотного мікрорельєфу; складені в центрі дрібноземом, а по периферії – грубоуламковим матеріалом. Виникають при надмірному зволоженні ґрунтів у районах багаторічної мерзлоти.

Кам'яні моря – розсипи кам'яних глиб на плоских поверхнях гір, утворені в результаті процесів морозного вивітрювання і соліфлюкції. Поширені на Уралі, в Саянах, горах Сибіру.

Кам'яні ріки – лінійно витягнуті скупчення кам'яних глиб і щебеню, які повільно зміщуються по схилах гір під дією сили тяжіння і процесів соліфлюкції. Характерні для областей поширення багаторічної мерзлоти; в довжину досягають до кількох десятків км.

Кам'яні стовпи – ізольовані стовпи, складені стійкими до руйнування гірськими породами (граніти, діорити і ін.). Утворюються в результаті спільної дії фізичного, морозного вивітрювання і дефляції. Досягають висоти від кількох до десятків метрів. Типові для пустель.

Ками – куполоподібні крутосхилі горби в областях поширення останнього материкового зледеніння. Висота 10-30 метрів; складені піщаним і суглинистим матеріалом, зверху часто перекриті моренними відкладами. Поширені в Прибалтиці, Карелії.

Каньйон – глибока річкова долина з дуже крутими схилами і вузьким дном, часто повністю зайнятим руслом ріки. Утворюється в результаті інтенсивної глибинної ерозії в районах з сухим континентальним кліматом. Характерні для гір, які зазнають інтенсивного підняття. Поширені в США, в Криму, на Кавказі, Памірі і інших гірських районах.

Кар, цирк – природне чашиподібне заглиблення з крутими скелястими схилами, врізане в верхню частину гірського схилу в областях зледеніння. Виникають в умовах нівального клімату в результаті екзарацийної діяльності льодовиків і морозного вивітрювання. Нижче снігової лінії карі часто заповнюються водою (карові озера).

Карбон – період палеозою (350-285 млн років).

Карбонати – клас хімічних елементів, до якого належать солі вугільної кислоти (кальцит, магнезит, малахіт тощо).

Карбонатні породи – хомогенні осадові породи, складені кальцитом і доломітом. До них належать вапняки хімічного походження, вапнисті туфи та доломіти.

Карлінг – пірамідальна, здебільшого трьохгранна, гостроконечна вершина, що утворюється внаслідок відступання внутрішніх стін карів і врізання їх у гірський масив.

Карпатське зледеніння – друге четвертинне зледеніння у Польщі, що відповідає лихвінському зледенінню Східно-Європейської рівнини і міндельському зледенінню в Альпах.

Карри, шратти – дрібні поверхневі форми карстового рельєфу, характерні для областей оголеного карсту. Це крутосхилі борозни глибиною від кількох см до 1-2 м, розділені гострими гребенями. Карри, що займають великі площі, утворюють каррові поля.

Карст – явища і процеси, які виникають в гірських породах, що розчиняються природними водами. До карстованих порід належать: вапняки, доломіт, крейда, мергель, гіпс, ангідрит, солі. Карстові форми рельєфу бувають поверхневі – карри, карстові воронки, ванни, котловини, поля; підземні – колодязі, шахти,

печери. На основі морфолого-генетичних особливостей виділяють типи: покритий, задернований, оголений, тропічний.

Карст задернований – на поверхні карстованих порід сформувались ґрунти.

Карст оголений – тип карсту, типовий для областей з оголеними карстованими поверхнями, без ґрунтового-рослинного покриву. Поширений в Середземномор'ї, в Криму, на Кавказі.

Карст покритий – тип карсту; породи, в яких розвиваються карстові процеси, покриті породами, що не піддаються карстуванню, наприклад, на Східно-Європейській рівнині, на Уралі.

Карст тропічний – тип карсту, поширений в тропічних і екваторіальних поясах. Характеризується переважанням додатних поверхневих форм рельєфу.

Карстовий колодязь – вертикальний вузький канал, який утворюється в результаті провалу перекриття підземної порожнини.

Карстові лійки – найпоширеніші поверхневі форми карсту. Мають вигляд замкнутих западин чашоподібної або конічної форми, часто з понором на дні. Найбільшими розмірами (глиб. до 15 м) відзначаються провальні лійки або провали.

Катагенез – сукупність процесів, які змінюють осадову породу в період її існування до початку метаморфізму або вивітрювання.

Катаклазити – метаморфічні породи, які виникають у зонах розломів гірських порід. Здебільшого формуються в гранітах, діоритах, габро та інших магматичних породах.

Катакластичні структури – структури метаморфічних порід, які характеризуються тим, що частина породотвірних мінералів у них роздрібнена і не зберегла своєї первинної форми.

Катархей – період від утворення Землі (бл. 5 млрд років) до зародження життя.

Каустобіліти – горючі породи органогенного походження. До них належать торф, буре та кам'яне вугілля, сапропеліти, горючі сланці, нафта та продукти її перетворення – асфальт і озокерит, горючі гази.

Кварцити – породи, складені переважно з кварцу. Утворюються за метаморфізму кварцових пісків і пісковиків.

Кембрій – період палеозою (570-500 млн років).

Кислі магматичні породи – це клас магматичних порід, які характеризуються світлим забарвленням внаслідок переважання в їхньому складі польових шпатів і кварцу; найпоширеніші породи цієї групи – граніт, ліпарит.

Кільцеві структури – геологічні утворення овальної чи округлої форми; за походженням бувають магматогенні (вулканогенні, плутонічні), матаморфогенні (граніто-гнейсові куполи), структури, пов'язані з гідро- і грязевулканізмом, соляні куполи, вибухові структури та структури ударного (метеоритного) походження.

Кімерійська складчастість – складчастість, що утворилась протягом тріасового і юрського періодів.

Кліф – абразійний уступ або обрив, що виникає внаслідок абразії на берегах.

Колізія – зіткнення двох материків, коли у зону субдукції разом із океанічною плитою підсувається материк чи мікроконтинент.

Колювій – продукти вивітрювання, зсунуті вниз по схилу під дією сили ваги і відкладені біля підніжжя схилу.

Комети – утворення в Сонячній системі із замерзлого кам'яного матеріалу та газів.

Конгломерат – зцементована порода, яка складається з обкатаних уламків.

Конденсаційні підземні води – води, які утворюються внаслідок конденсації водяної пари, яка з повітрям проникає в пори і тріщини гірських порід і там охолоджується.

Конкреції – це сферичні чи більш-менш округлі тіла часто із радіально-променистою будовою всередині. Формуються внаслідок відкладання мінеральної речовини навколо будь-якого центру кристалізації (фосфорит, марказит тощо).

Контактово-термальний метаморфізм – тип локального метаморфізму; проявляється на контакті магматичних мас з вмісними породами (утворення роговиків, кристалічних вапняків, сланців).

Континентальні платформи – відносно стабільні, жорсткі, переважно ізометричної форми ділянки земної кори, які мають двоярусну будову. Характеризуються витриманою потужністю земної кори, слабо розчленованим рельєфом, незначними

сейсмічністю і вулканічною активністю. За віком порід фундаменту платформи поділяють на давні і молоді.

Континентальні рифти – великі структури розтягання континентального масштабу, морфологічно виражені простими і складними грабенами з потонішеними корою і літосферою, підвищеним тепловим потоком, вулканічною і сейсмічною активністю.

Континентальні фації – група осадових гірських порід, які формуються на суходолі під впливом екзогенних чинників – текучих вод, вітру, льодовиків – і значною мірою залежать від кліматичних умов, рельєфу місцевості, тектонічних рухів. Виділяють фації елювіальні, делювіальні, колювіальні, алювіальні, еолові, озерні, болотні, льодовикові тощо.

Конус виносу – форма рельєфу, що нагадує напівконус у лежачому положенні. Утворюється з пухкого матеріалу (галька, пісок, глина тощо) поблизу гирл тимчасових водотоків і невеликих річок.

Кора вивітрювання – елювій разом із продуктами його перетворення.

Коразія – процес механічного обточування, стирання, шліфування і висвердлювання гірських порід рухливими масами уламкового матеріалу, що пересувається водою, вітром, льодом або зміщується під впливом гравітації по схилах.

Коралові рифи – споруди з органогенних вапняків, розташовані поблизу рівня моря або на невеликих глибинах у прибережній зоні тропічних морів або в мілководних теплих морях. Являють собою масивне відкладення вапняку, що утворився із скелетних залишків морських організмів.

Корові розломи – глибинні розломи, які досягають поверхні Мохоровичича.

Корозія – руйнування гірських порід внаслідок хімічного розчинення. Вода, збагачена CO_2 , особливо сильно діє на вапняки, внаслідок чого утворюються жолоби, лійки, печери, пустоти, карри.

Коса – акумулятивний невисокий вал, що виступає над поверхнею води. Утворюється головним чином на узбережних ділянках у місцях послабленої течії (поблизу бухт, мисів тощо).

Кратер вулканічний – лійкоподібна або чашоподібна западина, яка утворюється внаслідок вулканічного вибуху.

Крейда – період мезозою (137-67 млн років).

Кременисті породи – хомогенні породи хімічного походження (кременисті туфи, кремені).

Кремнисто-вулканогенна формація – геосинклінальна формація, яка утворюється на ранньогосинклінальній стадії і складена глибоководними породами: кременистими сланцями, яшмами, пов'язаними з продуктами підводного вулканізму.

Кристалобластові структури – це повнокристалічні структури гірських порід, що утворилися внаслідок їх перекристалізації у твердому сплаві.

Кристалографія – наука про кристалічні форми мінералів.

Кряж – видовжене підвищення, що утворилось у давні геологічні епохи в процесі складкоутворення або в молодші епохи внаслідок ерозії.

Куеста – височина у вигляді пасма з асиметричними схилами: пологім, що збігається з падінням пластів, і крутим, який зрізає пласти. Асиметрія пов'язана з неоднорідним складом гірських порід різних схилів. Типові для Криму, Кавказу.

Куми – піщані пустелі в Середній Азії.

Купина – невеликий горб на лузі чи на болоті заввишки до 1,5 м.

Курган – антропогенна, здебільшого округла форма рельєфу (насипи над давніми могилами – кінець неоліту).

Куруми – значні за площею скупчення різних за розмірами брил гірських порід, які утворюються в результаті інтенсивного фізичного вивітрювання. Зазвичай вкривають пологі гірські схили та плоскі вершини і часто утворюють кам'яні ріки.

Кут падіння – кут, утворений площиною шару гірських порід з горизонтальною площиною.

Лава – маґма, що виливається на земну поверхню під час вивержень вулкану, стікає по схилах і твердіє.

Лавина – маси снігового покриву, що зриваються вниз по схилу під дією сили ваги.

Лавові плато – великі плато, що утворились внаслідок застигання величезних мас, які вилилися на земну поверхню, переважно базальтові лави.

Лагуна – мілководна замкнута природна водойма, відокремлена від моря смугою берегових валів, пересипів або сполучена з ним вузькою протокою. Лагуною також називають водний простір в середині атолів.

Лес – тонкозерниста пухка однорідна порода сірувато-жовтого кольору, пориста, карбонатна, неверствувата; складається з дрібних зерен кварцу з домішкою інших мінералів.

Лесові пустелі або надири – тип пустель на окраїнах піщаних пустель, у передгір'ях Тянь-Шаню, Алтаю, Копет-Дагу тощо. Характеризуються інтенсивно розчленованим ерозійним рельєфом.

Лиман – затоплені морем гирлові частини річок і балок. Бувають відкриті і закриті.

Лінія падіння – лінія, яка вказує напрям максимального нахилу або падіння шару гірських порід; завжди перпендикулярна до лінії простягання.

Лінія простягання – лінія перетину верстви гірських порід з горизонтальною площиною.

Літогенез – процес формування осадової породи від утворення вихідного матеріалу до перетворення осадка на породу.

Літоральна зона – утворена морськими відкладами в припливно-відпливній зоні; переважають теригенні осадки.

Літосфера – земна кора з надастеносферним шаром верхньої мантії.

Літосферна плита – великий блок земної кори, що включає не тільки континентальну, але й зв'язану з нею океанічну кору; обмежений з усіх боків сейсмічно і тектонічно активними зонами розлому.

Літосферні розломи – найпоширеніші глибинні розломи, які перетинають земну кору, верхню мантію і затухають у астеносфері.

Ложе океану – один з головних елементів рельєфу і геологічної структури Землі (73,8% площі). Охоплює глибоководну частину дна Світового океану в межах земної кори океанічного типу. Середня глибина від 3000 м до 6000 м. Найважливіші елементи рельєфу – океанічні улоговини і розділяючі їх підводні хребти, височини і плато, глибоководні жолоби.

Локальний метаморфізм – тип метаморфізму; проявляється на порівняно невеликих площах і може бути пов'язаний із вторгненням магматичних розплавів або з тектонічними розломами

Лощина, улоговина стоку – лінійно витягнуте заглиблення, що має нечіткі контури, губиться серед рослинного покриву; завдовжки до 500 м.

Льодовик - рухома маса льоду, що утворилася на суші в умовах низьких середньорічних температур з переважно твердих атмосферних опадів. Складається з кристалічного льоду і частково з фірну. Розрізняють льодовики материкові і гірські. Загальна площа льодовиків Землі в сучасну геологічну епоху 16,3 млн.кв.км (близько 11% площі суші).

Льодовикові відклади - відклади, утворені в результаті льодовикової діяльності (валуни, галечники, піски, валунні і стрічкові глини тощо. Нагромаджуються у вигляді друмлинів, озів, камів, зандрових рівнин тощо.

Льодовикові долини – долини, різні за походженням і формою: у горах – трого, а в областях рівнинних зледенінь – долини, утворені в результаті стоку талих льодовикових вод.

Маар – це вулканічний кратер, що утворюється при вибуховому виверженні без виливання лави.

Магма – вогненно-рідкий силікатний розплав, який утворюється у верхній мантії.

Магматизм – процес виливання магми, її подальшого розвитку, переміщення, взаємодії з твердими гірськими породами і застигання. Це прояв глибинної активності Землі. Виділяють магматизм геосинклінальний, платформний, океанічний, магматизм областей активізації; за глибиною прояву – абісальний, поверхневий (вулканізм); за складом магми – ультраосновний, основний, кислий, лужний.

Магматичні породи – утворюються внаслідок кристалізації природних силікатних розплавів (магми).

Магматогенні (ювенільні) підземні води – води, що утворюються внаслідок конденсації водяної пари, яка виділяється з магми.

Магнітне поле – простягається на відстань до 93 тис. км від поверхні Землі.

Макрорельєф – це гірські хребти, міжгірні улоговини, плато, височини, куполи, низовини, рівнини тощо. Утворюється переважно під впливом внутрішніх сил та частково зовнішніх сил.

Мантійні (надглибинні) розломи – глибинні розломи, які фіксуються вздовж активних околиць континентів та острівних дуг; визначаються за глибиною розташування осередків землетрусів.

Мантія – оболонка Землі, що залягає під земною корою (літосферою) до глибини 2900 км, тобто до межі з ядром

Марганцеві породи – хемогенні породи, які утворюються в морських і озерних басейнах. Їх складають оксиди і гідроксиди марганцю – піролюзит, манганіт тощо.

Мармури – метаморфічні карбонатні породи, які утворюються внаслідок перекристалізації вапняків та мергелів.

Марші – смуга низовинного узбережжя морів, що затоплюється в періоди високих припливів. Іноді розташовується нижче від рівня моря, відділяючись від нього смугою дюн. Типові для узбережжя Північного моря, Атлантичного узбережжя США.

Масив – слабо розчленоване підвищення, яке має майже однакові довжину і ширину.

Материкове підніжжя – полого нахилена частина морського дна між материковим схилом і ложем океану на глибині від 3000 м до 3500 м.

Материковий схил – частина морського дна між материковою обмілиною (шельфом) і абісальною зоною на глибині від 200 до 2200 м. Характеризується складчастим рельєфом, зокрема підводними каньйонами.

Материкові острови – частини материка, що відокремились від нього внаслідок тектонічних рухів (Нова Земля, о-в Врангеля, Британські о-ви тощо).

Мегарельєф – це великі частини материків та дна океанів (гірські країни, материкові рівнини, океанічні хребти, нагір'я, плато тощо). В основному утворюється внаслідок дії планетарних тектонічних процесів.

Мезозой – геологічна ера (230-67 млн років).

Мезорельєф – це річкові, морські та озерні тераси, долини ярів та балок, горби, пасма, зсуви, карстові лійки тощо. Утворюється безпосередньо під дією зовнішніх процесів – як акумулятивних, так і денудаційних.

Металогенічний пояс – рудоносні площі планетарного масштабу, які збігаються з геотектонічними поясами Землі.

Металогенічні провінції – великі рудоносні площі.

Металогенія – наука, яка вивчає закономірності розподілу металічних корисних копалин у часі й просторі.

Метаморфізм – зміна гірських порід у надрах Землі в твердому стані під впливом ендегенних чинників.

Метаморфічні породи – формуються з магматичних чи осадових під дією глибинних чинників: високих температур і тисків, гідротермальних розчинів і газів, які виділяються з магматичного розплаву.

Метаморфогенні підземні води – води, які утворюються внаслідок дегідратації (зневоднення) мінералів, що містять кристалізаційну воду. Під впливом високого тиску і температури.

Метасоматоз – тип локального метаморфізму; процес зміни бокових гірських порід внаслідок привнесення й винесення різноманітних компонентів.

Мігматити – метаморфічні породи, які утворюються внаслідок проникнення в міжпластовий простір первинних порід значної кількості розплавленого матеріалу під час ультраметаморфізму. Складаються з кварцу, польових шпатів, слюди тощо.

Мікрорельєф – це вимоїни, невеликі улоговини, степові блюдця. Утворюється під впливом зовнішніх процесів.

Мілоніти – метаморфічні породи, які формуються на контакті окремих блоків масивних порід, що переміщуються один відносно іншого.

Мінерали – природні хімічні сполуки або самородні хімічні речовини, утворені внаслідок складних фізико-хімічних процесів у надрах земної кори чи на її поверхні.

Мінералогія – геологічна наука про фізичні властивості і хімічну природу мінералів.

Міоцен – період неогену (27-8 млн років).

Мобілізм - геологічна гіпотеза, згідно якої колись материки становили єдиний масив, а згодом розійшлись та зайняли своє сучасне положення.

Могила – штучне насипне підвищення, створене людиною, заввишки до 50 м.

Моласи – товщі осадових уламкових порід (пісковиків, конгломератів, алевролітів, глин) крейдового, палеогенового та неогенового віку, що залягають у передгір'ях і підніжжях гірських хребтів.

Монокліналь – форма нерозривних порушень у верстуватих гірських породах; нахилене або моноклінальне залягання верств, коли всі шари нахилені в один бік.

Мономінеральні гірські породи – складені одним мінералом (вапняк, кварцит).

Морена – 1) нагромадження несортованих уламків гірських порід (кам'яні брили, щебінь, валуни, пісок), які переносяться льодовиком і відкладаються у місці його танення; 2) форми рельєфу льодовикового походження, складені моренним матеріалом: моренні горби, вали, пасма.

Морозне вивітрювання – вид фізичного руйнування порід, поширене у полярних, субполярних широтах і в гірських районах. Руйнівну дію здійснює вода, що замерзає в тріщинах і порах.

Морська тераса – тераса на морському узбережжі, утворена внаслідок підняття суші та відступу моря.

Морські фації – найпоширеніша на Землі група осадових гірських порід; найкраще зберігаються у викопному стані і відіграють основну роль при палеогеографічних побудовах. Серед морських фацій виділяють літоральні, субліторальні, батіальні і абісальні.

Морфогенез – походження форм рельєфу земної поверхні.

Морфометрія – галузь геоморфології, що вивчає кількісні співвідношення форм рельєфу земної поверхні (площі, висоти, об'єми, величини нахилу схилів тощо).

Морфоскульптура – невеликі форми рельєфу, утворені екзогенними процесами під час взаємодії з іншими чинниками формування рельєфу (моренне плато, балка, трог, піщана дюна тощо).

Морфоструктури – великі форми рельєфу, які утворилися внаслідок взаємодії ендо- та екзогенних сил (нагір'я, міжгірські западини, низовини і височини рівнин тощо).

Морфоструктурні області – області Землі з однорідним рельєфом і близькою історією свого розвитку.

Мулисті потоки – суспензійні придонні течії в морях і океанах, які характеризуються підвищеною (відносно навколишнього водного середовища) густиною. Виникають на схилі морського дна, коли порушується рівновага великих мас пухкого донного осаду і виникає підводний обвал (напр., внаслідок землетрусу).

Мусон – вітер сезонного характеру, який дме в нижніх шарах тропосфери і регулярно, двічі на рік (взимку та влітку) змінює напрям на протилежний.

Нагір'я – значна за площею область земної поверхні, в межах якої розташовані гірські хребти, масиви, плоскогір'я, улоговини тощо, що знаходяться на спільному високо піднятому цоколі.

Надзаплавні тераси – усі річкові тераси, розташовані вище від заплави.

Накладена тераса – тераса, що утворилася в раніше відкладеному алювії внаслідок зниження базису ерозії, якому передувало його підвищення і нагромадження алювіальних відкладів.

Нанорельєф – це невеликі горби, конуси виносу, борозни, рівчаки, брижі тощо. Утворюється як природними факторами, так і внаслідок діяльності людини – оранки, випасу худоби тощо.

Напівглибинні інтрузивні тіла – сіли, лаколіти, лополіти, факоліти, дайки, неки, жили.

Насув – розривне порушення з пологим нахилом зміщувача, вздовж якого висячий бік піднятий відносно лежачого і насунутий на нього. Виникає в умовах тектонічного стискання.

Нектон – сукупність водяних організмів, пристосованих до активного плавання на значні віддалі у відкритих частинах водойм.

Неоген – період кайнозою (27 -3 млн років).

Неоліт – новий кам'яний вік, етап розвитку людської культури після палеоліту і перед бронзовим віком.

Нефуд – піщана пустеля в Аравії.

Низовина – ділянка суходолу з рівнинною чи горбистою поверхнею, розташована не вище 200 м над рівнем моря.

Обвал – обрушення гірських порід і швидке переміщення їх вниз по схилу. Обумовлюється землетрусами, діяльністю підземних і поверхневих вод тощо.

Обдукція – процес, коли океанічна плита, яка підсувається під континентальну, розщеплюється і верхня її частина насувається на континентальну.

Обрив – крутий схил або вертикальний уступ.

Ози – витягнуті в напрямку руху льодовика пасма завдовжки до 30-70 км, завширишки до 3-4 км, утворені шарами піску, гравію та галечників, які чергуються. Поширені в крайових зонах покривних льодовиків Фінляндії, в північних районах Росії. Утворюються внаслідок заповнення великих тріщин у масі льоду крайової частини льодовика моренним матеріалом. Після відступу льодовика на місці заповнених цим матеріалом тріщин залишаються пасма піску і галечника – ози.

Океанічний жолоб – елемент рельєфу перехідної зони між материком і океаном; довге вузьке пониження дна океану глибиною понад 5000 м. В їх межах – найбільші глибини Світового океану, в тому числі найбільша на земній кулі – 11022 м (в Маріанському жолобі Тихого океану). Розташовуються з океанічного боку острівних дуг (Алеутський, Курило-Камчатський, Філіппінський жолоби) або простягаються вздовж підводного підніжжя гірських ланцюгів материків (Перуанський, Чилійський).

Океанічні плити – плоскі абісальні рівнини з окремими западинами – котловинами, розділеними підняттями; простягаються від підніжжя материкового схилу до серединних хребтів.

Океанічні улоговини - частини океанічного дна, що лежать глибше 6000 м. Здебільшого мають форму видовжених жолобів (Маріанська, Тонга, Філіппінська тощо).

Окрайні моря – переважно котловинні моря глибиною до 4-5 км з корою, близькою до океанічного або перехідного типу.

Оксиди і гідроксиди – клас хімічних елементів, до якого належать сполуки з киснем і гідроксильною групою (кварц, халцедон, опал, магнетит тощо).

Олігоцен – період палеогену (38-27 млн років).

Опливини – зміщення схилом тонкого поверхневого шару гірських порід, перенасичених талими, дощовими або підземними водами.

Органічне вивітрювання – руйнування гірських порід під впливом організмів механічним шляхом і внаслідок дії на породи продуктів життєдіяльності організмів.

Органогенні – гірські породи, утворені з решток організмів чи продуктів їх життєдіяльності.

Органогенні форми рельєфу – форми рельєфу земної поверхні, що утворюються внаслідок життєдіяльності різних організмів (коралові острови, торфовища, термітники тощо).

Ордовік – період палеозою (500-440 млн років).

Орогенез – інтенсивні тектонічні процеси, що відбуваються в геосинкліналі і приводять до виникнення гір. Супроводжується інтенсивними землетрусами, магматизмом і метаморфізмом. Найбільш інтенсивний орогенез – каледонський, герцинський та альпійський – зумовили утворення величезних гірських споруд.

Осадочний шар земної кори – складений породами, що утворилися в результаті осадження з вод морів, озер, річок (пісковики, вапняки, глини, мергелі тощо).

Осадочні породи – утворюються на поверхні Землі за рахунок руйнування раніше утворених порід; поділяються на уламкові, хімічні і органогенні.

Основні магматичні породи – клас магматичних порід, які вирізняються темним забарвленням; найпоширеніші – габро, базальт, лабрадорит.

Останці – ізольовані підвищення – залишки зруйнованої більш високої поверхні денудацією. Розрізняють останці вивітрювання, столові гори.

Палеоген – період кайнозою (67-27 млн років).

Палеогеографія – геологічна наука, яка вивчає фізико-географічні умови, що існували на поверхні Землі в минулі геологічні епохи.

Палеозой – геологічна ера (570 млн – 230 млн років).

Палеоліт – давній кам'яний вік. Етап у розвитку людської культури, що відповідає часу – початок четвертинного періоду і кінець останнього зледеніння.

Палеонтологія – наука про давні викопні організми, їхню будову, розвиток, географічне поширення в різні періоди історії Землі.

Палеоцен – період палеогену (67-54 млн років).

Пасмо – витягнута, здебільшого вузька височина, чітко окреслена в рельєфі; має круті (понад 20^0) схили та відносно перевищення над навколишньою місцевістю до 200 м.

Пенеплен – рівнина, що утворилася в результаті тривалої денудації гірської країни.

Перевал – знижені місця гірських хребтів, зумовлені тектонічними рухами, інтенсивною ерозійною діяльністю у верхів'ях річок, що починаються на протилежних схилах, та діяльністю льодовиків.

Передовий прогин – одна з основних тектонічних структур платформи, що межує із складчастою системою і виникає наприкінці складкоутворення внаслідок прогину краю платформи.

Пересип – вал, що складається з уламкового матеріалу (галечник, гравій, пісок) і відокремлює лиман або бухту від моря. Утворюється під впливом течій і прибійних хвиль.

Кайнозой – геологічна ера (67 млн років – до нашого часу).

Перешийок – вузька смуга землі, що сполучає великі ділянки суші або цілі материки.

Перехідна зона – один з головних елементів рельєфу і геологічної структури Землі; розташована між материком і океаном. Це область взаємопроникнення материкових і океанічних елементів рельєфу і типів земної кори, розташована між підводною окраїною материка і ложем океану. Складається з улоговин окраїнних морів, гористих архіпелагів острівних дуг і глибоководних жолобів; характеризується максимальною контрастністю рельєфу, вертикальними тектонічними рухами, сейсмічністю і проявами вулканізму.

Перехідні фації – група осадових гірських порід, які формуються від океану до континенту в лагунах, дельтах, естуаріях, лиманах тощо.

Перм – період палеозою (285-230 млн років).

Петрографія – геологічна наука про склад, будову, походження і умови залягання гірських порід.

Печери – природні підземні порожнини, які утворюються переважно внаслідок вимивання легкорозчинних порід.

Пилуваті породи (алеврити) складаються з уламків діаметром від 0,1 до 0,01 мм (суглинки, леси, лесовидні суглинки).

Підводна окраїна материка – периферійна частина материка, перекрита водами океану, що за геологічною будовою і рельєфом є продовженням прилеглої частини суходолу. Поділяється на шельф, материковий схил і материкове підніжжя, яке межує з ложем океану.

Підводний каньйон – каньйон, утворений течією і заглиблений у морське дно на 300 м і більше, здебільшого з крутими бортами, вузьким днищем, звивистий.

Підкид – розрив з крутоспадним (понад 45°) зміщувачем, по якому висяче крило підняте відносно лежачого, а зміщувач нахилений у бік піднятого крила. Виникає за тектонічного стискання.

Піщані породи (псаміти) складаються з уламків мінералів і гірських порід розміром від 0,1 до 1мм у діаметрі. Поділяються на розсипчасті (піски) і зцементовані (пісковики).

Піщані пустині – пустині, поверхня яких вкрита значними піщано-глинистими товщами. За походженням пісок буває алювіальний, озерний, морський

Планетарний рельєф – це материка та океанічні западини, тобто велетенські брили, на які розбита земна куля. Утворюються внаслідок переміщення великих ділянок літосфери під дією тектонічних процесів.

Планети земної групи (внутрішні) – Меркурій, Венера, Земля і Марс – мають порівняно невеликі розміри, високу щільність і низькі швидкості обертання навколо своїх осей.

Планктон – сукупність організмів, що населяють товщу водойм і пасивно переносяться течіями води.

Плато – плоска піднята рівнина з слабо розчленованою поверхнею, обмежена чітко вираженими уступами. Утворюється переважно внаслідок вирівнювання рельєфу екзогенними процесами.

Платформа – стійкий блок земної кори і літосфери, який характеризується вирівняним рельєфом, витриманою потужністю і одноманітною будовою.

Плейстоцен – період четвертинного (3 млн років -20 тис. років).

Плита – ділянка платформи, де фундамент перекритий чохлам.

Пліоцен – період неогену (8-3 млн років).

Плоскогір'я – велика ділянка земної кори, різко піднята по розломах над навколишніми рівнинами на висоту понад 500 м. Це перехідна категорія рельєфу між горами і рівнинами. До складу часто входять плато.

Площина екліптики – площина руху планет навколо Сонця.

Площинна ерозія – діяльність дощових текучих вод, що полягає у руйнуванні верхнього шару ґрунту і материнської породи на поверхні вододілу або на його похилому схилі.

Пляж – надводна частина берегової зони, на яку розповсюджується дія прибою; зона акумуляції піску, гравію, гальки та іншого уламкового матеріалу, що утворюється за рахунок руйнування берегів.

Поверхня Конрада – відокремлює гранітно-метаморфічний шар від базальтового.

Поверхня Мохоровичича – нижня межа земної кори під континентами і океанами.

Полімінеральні гірські породи – більшість порід, складені багатьма мінералами (граніт).

Поліморфізм – явище, коли однакові за хімічним складом мінерали утворюють різні кристалічні решітки і належать до різних сингоній, а, отже, мають і відмінні властивості.

Поля – замкнуті котловини з рівним дном і крутими схилами, які виникають в результаті злиття кастових воронок.

Понори – видовжені лійкоподібні заглиблення, в яких зникають поверхневі води; характерні для карстових областей.

Прогресивний метаморфізм – тип регіонального метаморфізму; відбувається переважно під дією спрямованого тиску та метаморфізаційних розчинів. Підвищення тиску і температури пов'язується з глибиною занурення гірських порід. За цього типу метаморфізму утворюються сланці, кварцити, мармури, амфіболіти, гнейси та ін.

Продукти вулканічних вивержень – фумароли (вулканічні гази), рідкі продукти, тверді продукти (вулканічні бомби, лапілі, вулканічний пісок і вулканічний попіл).

Проловій – пухкі відклади, що нагромаджуються біля підніжжя гір внаслідок змивання із схилів тимчасовими потоками продуктів вивітрювання корінних гірських порід.

Протерозой – геологічна ера (2,6 млрд – 570 млн років).

Псевдовулканізм – виверження на поверхню Землі газу, води, грязі й уламків порід, які оточують місце виверження, з поступовим утворенням конусоподібного горба з кратером на вершині; пов'язаний з нафтовими родовищами.

Псевдоморфози – мінеральні утворення, кристалографічна форма яких не властива даному металу.

Регіональний метаморфізм – тип метаморфізму, який охоплює великі площі і потужні товщі гірських порід.

Реголіт – пухка порода, якою вкрита поверхня Місяця.

Регресивний метаморфізм – тип регіонального метаморфізму; характеризується заміщенням високотемпературних мінеральних асоціацій низькотемпературними. Так, високотемпературні мінерали піроксени переходять у рогову обманку, актиноліт – у хлорит і т.п.

Регресія – відступ моря через підняття суходолу або пониження рівня моря внаслідок кліматичних умов.

Реліктові структури – структури метаморфічних порід, в яких основна маса первинних зерен мінералів дуже змінена і має дрібнозернистий вигляд, але в ній залишилися окремі первинні зерна – релікти.

Рельєф – сукупність форм земної поверхні, дна океанів і морів, різноманітних за формами, розмірами, віком та історією розвитку. Складається з позитивних (випуклих) і негативних (угнутих) форм. Утворюється, головним чином, внаслідок тривалого одночасного впливу на земну поверхню ендегенних і екзогенних процесів.

Риське зледеніння - третє четвертинне зледеніння в Альпах, що відповідає дніпровському зледенінню на Східно-Європейській рівнині.

Риф – пасмо підводних або невисоких надводних скель. Утворюються при руйнуванні скелястого дна та берегів або нагромадженні скелетів колоніальних коралів.

Рифт – гігантські, глибиною кілька кілометрів, розломи земної кори, що виникають переважно в місцях розходження літосферних плит. Трапляються як у межах материків у вигляді великих грабенів, так і на дні океанів у межах серединно-океанічних хребтів.

Рівнини – великі вирівняні ділянки земної поверхні. Займають до 20% суходолу. Коливання висот у їх межах не перевищує 200 м, а схили менші за 5°. Розрізняють за характером і висотою поверхні, геологічною будовою, походженням та історією розвитку.

Річкова долина – відносно вузьке, витягнуте в довжину звивисте заглиблення на земній поверхні, що утворене роботою стікаючої по руслу води і має нахил від верхів'я до гирла.

Річкова тераса – залишки дниць давніх річкових долин, що сформувались в той час, коли річка текла на вищому рівні. Внаслідок зниження базису ерозії або підняття суші річки врізаються в своє ложе і течуть на нижчому рівні.

Роговики – метаморфічні породи, які утворюються внаслідок контактово-термального метаморфізму з мергелів, а іноді й вулканічних порід. Складаються переважно кварцом з домішками біотиту, польових шпатів, гранату та інших.

Родовище корисних копалин – ділянка земної кори, на якій внаслідок певних геологічних процесів відбулося нагромадження мінеральної речовини, що за кількістю, якістю і умовами залягання придатна для промислового використання.

Розломи глибинні – розломи земної кори, що утворюються між різними тектонічними областями.

Розривні (диз'юнктивні) тектонічні порушення – тріщини, які виникають у земній корі, коли напруження в ній перевищують межу міцності гірських порід. До них належать скиди, підкиди, насуви, зсуви, грабени, горсти тощо.

Рудопрояви – дрібні скупчення корисних копалин у надрах.

Рух льодовика – переміщення льодовика з області живлення до периферії під дією сил тяжіння та завдяки пластичності льоду.

Самородні елементи – клас хімічних елементів, які існують у природі у вільному стані (вуглець, золото, сірка, платина, срібло тощо).

Седиментація – процес нагромадження осадків у морях і океанах.

Седиментогенні (реліктові, залишкові) підземні води – поховані води колишніх морських басейнів.

Сейсмічність – ступінь інтенсивності землетрусів.

Секреції – утворюються при заповненні мінералами порожнин у породі (аметисті, халцедоні, агаті тощо).

Сель – грязьові або грязе-кам'яні потоки, що раптово виникають у руслах гірських річок внаслідок різкого паводку, викликаного інтенсивними зливами, бурхливим сніготаненням, виверженням вулкану та іншими причинами.

Серединно-океанічний хребет – велике гірське утворення шириною кілька сотень кілометрів і висотою близько 2-3 км. Складається з кількох паралельних гірських гряд, схили опускаються до ложа океану широкими уступами.

Середні магматичні породи – це клас магматичних порід, що характеризуються переважно світлим забарвленням; до цієї групи порід належать пари діорит – андезит та сієніт – трахіт.

Серпентеніти – продукти автометаморфізму ультраосновних олівінових порід під дією гідротермальних розчинів порівняно невисокої температури. Складені серпентином з реліктам олівіну, хромітом, тальком, кварцом та ін.

Силікати – найпоширеніший клас мінералів – солеподібні хімічні сполуки, що містять SiO_2 (ортоклаз, лабрадор, олівін, тальк, топаз, берил тощо).

Силур – період палеозою (440-410 млн років).

Сингонія – група видів симетрії за ступенем складності.

Синекліза – ділянка плит з опущеним заляганням фундаменту і потужним осадовим чохлам.

Сирт – підвищена пласка поверхня, межиріччя, ували із згладженими формами. Поширені в Середній Азії.

Сіл – напівглибинна інтрузія, утворена вздовж площин нашарування осадових порід.

Скарни – метаморфічні породи, які утворюються на контактах гранітних інтрузій з вапняками; складені переважно піроксеном, гранатами та іншими залізокарбонатними мінералами.

Скид – розрив з вертикальним або нахиленим змішувачем у бік опущеного крила; утворюється внаслідок розтягування земної кори.

Складки – хвилеподібні згини верств гірських порід; бувають випуклі – антиклінальні і ввігнуті – синклінальні.

Складчатість – сукупність складок, властива певним структурам земної кори; буває повною, переривчастою і проміжною.

Сланцева формація – геосинклінальна формація, характерна для міосинкліналей, тобто формується в умовах континентального схилу і підніжжя, а також лежа окраїнних морів у гумідному поясі.

Слюдисті сланці – метаморфічні породи, які утворюються переважно за рахунок глинистих сланців.

Слюдяні сланці – продукти метаморфізації глинистих порід. Складаються з біотиту, мусковіту і кварцу.

Снігове вивітрювання – утворення кароподібних заглиблень на гірських схилах, зумовлене інтенсивним змочуванням в період танення снігу гірських порід, що прискорює фізичне і хімічне вивітрювання порід.

Соліфлюкція – повільне стікання по схилу перенасиченого водою ґрунту. Виникає в полярних і високогірних районах, де багаторічна мерзлота перешкоджає просочуванню води вглиб і вона перезволожує верхні горизонти кори вивітрювання.

Солончакові пустелі або **шори** – тип пустель, які утворюються на місці висохлих озер та в разі неглибокого залягання підземних вод, коли інтенсивне випаровування приводить до формування на поверхні землі кірки випарених солей. Зустрічаються на узбережжі Каспійського моря, в Казахстані.

Сонячна корона – зовнішній шар сонячної атмосфери, з якої вивираються потоки заряджених частинок.

Спрединг – геодинамічний процес розтягування, що виражається в імпульсивному і багаторазовому розсуванні блоків літосфери і в заповненні вивільненого простору магмою, що генерується в мантії, а також твердими протрузіями мантійних періодитів.

Сталагміти – утворення, які ніби ростуть знизу вгору в печерах внаслідок випаровування насиченої мінералами води, що просочилася в печеру.

Сталактити – натічні утворення, що звисають зі стелі печери внаслідок випаровування насиченої мінералами води, що просочилася в печеру.

Стариця – водойма у заплаві ріки, що утворилася внаслідок відчленування староріччя або рукава ріки від основного річища.

Столові гори – гори, що мають плоску вершину, складену твердими гірськими породами і обмежану крутими схилами або уступами.

Стратиграфія – розділ геології, який вивчає вік верств, послідовність їх формування, зіставлення одновікових верств на великих площах.

Стрижень ріки – лінія найбільших поверхневих швидкостей течії ріки.

Структура породи – визначається її внутрішніми особливостями і характеризується ступенем кристалічності, розмірами зерен, їхньою формою, співвідношеннями між ними.

Субдукція – занурення океанічної плити під континентальну на значні глибини.

Субконтинентальний тип океанічної кори – спостерігається на західному узбережжі Тихого океану; відрізняється від континентального меншою потужністю і нечітко вираженою поверхнею Конрада. Потужність кори становить 20-30 км.

Субліторальна зона – нагромадження морських відкладів на глибинах від 20 до 200 метрів; основний тип осадків – теригенні.

Субокеанічний тип кори – має потужність до 25 км; підвищена потужність осадового шару – до 15 км. Характерний для глибоководних котловин окраїнних морів та деяких внутрішніх морів.

Сульфіди – клас хімічних елементів, до якого належать сірчисті сполуки металів (пірит, марказит, халькопірит, галеніт, кіновар тощо).

Суфозія – виніс дрібних мінеральних частин і розчинних речовин водою, що фільтрується, в товщі гірських порід. Викликає осідання поверхні і утворення замкнених понижень (блюдець, западин). Поширена в степах Причорномор'я.

Такир – плоскі пониження в пустелях і напівпустелях Середньої Азії і Казахстану, покриті глинистими відкладами і розбите тріщинами на багатогранники в сухий час і покриті водою в вологий період року. Після випаровування води такири вкриваються твердою, розтрісканою корою.

Тальвег – лінія, що сполучає найглибші частини річкового русла або водотоку на дні яру.

Текстура породи – це зовнішні ознаки породи, зумовлені взаємним розміщенням її складових частин способом заповнення простору.

Тектоніка (геотектоніка) – наука, яка вивчає рухи земної кори і створені ними структури.

Тектонічний прогин – великі увігнуті тектонічні структури; розрізняють передові, передгірні, синеклізи, синклінорії та ін.

Тектонічні брекчії – сильно подрібнені метаморфічні породи, складені з уламків первинних порід в зонах тектонічних переміщень окремих блоків гірських порід.

Тектоносфера – зовнішня оболонка Землі, яка охоплює земну кору і верхню мантію, в якій відбуваються тектонічні та магматичні процеси.

Температурне вивітрювання – вид фізичного вивітрювання, спричинене різкими перепадами температур, які призводять до нерівномірного нагрівання та охолодження гірських порід.

Теплове поле Землі – визначається сонячним теплом і теплом, яке генерується в надрах планети і виноситься на її поверхню тепловим потоком.

Тераси – форми рельєфу, що мають вигляд уступів або східців, зазвичай простягаються вздовж схилів гір, горбів, схилів річкових долин. Виникають внаслідок ерозії текучих вод. Річкові тераси є давніми заплавами, що показують положення ріки в різні періоди її геологічної історії.

Теригенні осадки – продукти механічного дрібнення гірських порід суходолу, перенесені річками, льодовиками, вітром.

Терми – постійно діючі гарячі джерела, температура води в яких коливається в межах 70...100°C.

Термічне вивітрювання – руйнування гірських порід під впливом різких і швидких змін температури, що зумовлюють то збільшення, то зменшення об'єму мінералів.

Термокарст – утворення лійко- або блюдце подібних западин при таненні похованого льоду або мерзлих порід, внаслідок чого породи, які лежать вище, осідають. Явище характерне для районів багаторічної мерзлоти.

Тетіс – геосинкліналь, що існувала протягом палеозою, мезозою і палеогену і охоплювала простори сучасного Середземного моря, Кавказ, Середню Азію і Гімалаї. Залишками Тетісу вважаються Середземне і Чорне моря.

Товтри – скелясті, розчленовані закарстовані вапнякові горби, що простягаються у середній течії Дністра і Пруту в Молдавії та

на Поділлі. Складені рештками вапнистих водоростей, молюсків, коралів.

Торф'яні горби – горби висотою до 10 м; складаються з торфу і частково із суглинку й піску. Поширені в зоні багаторічної мерзлоти.

Трансгресія – наступ моря на суходіл, спричинений кліматичними умовами.

Трансформні розломи – поперечні розломи в серединноокеанічних хребтах, по яких відбуваються горизонтальні зміщення осевих рифтів.

Тріас – період мезозою (230-195 млн років).

Трог – коритоподібна, видозмінена льодовиковим язиком ерозійна долина в горах, де є сучасні льодовики або яка зазнавала зледеніння в минулому.

Турбідит – геологічна порода, що утворилася в результаті відкладення турбулентних потоків – відкладів підводних лавин, внаслідок яких перерозподіляється велика кількість уламкового матеріалу на дні океанів. Для турбідитів характерне ритмічне чергування прошарків пісків, алевритів і пелітів.

Ударний метаморфізм – різновид динамометаморфізму, пов'язаний з падінням метеоритів.

Уламкові породи – гірські породи, утворені внаслідок фізичного руйнування та нагромадження уламків.

Улоговина (западина) – замкнуте зниження, оточене схилами різного похилу, має різні розміри. Дрібні улоговини також називають подами, блюдцями, шорами, кирами та ін.

Ультраметаморфізм – крайня стадія регіонального метаморфізму; супроводжується частковим або повним плавленням вихідних гірських порід в глибоких зонах рухомих областей під дією високої температури, тиску і глибинних флюїдів.

Ультраосновні магматичні породи – клас магматичних порід, представлені переважно інтрузивними відмінами, темнозбарвлені. Найпоширеніші – перидотит і дуніт.

Успадковані (реліктові) текстури – текстури метаморфічних порід, які зберегли свій первинний вигляд, властивий неметаморфізованій породі.

Ущелина – глибока, вузька гірська долина, вимита річкою у твердих корінних породах. На відміну від каньйону дно ущелини не

повністю зайняте руслом річки. Глибина ущелини більша за її ширину.

Фація – комплекс гірських порід, які формувалися за чітко визначених фізико-географічних умов і характеризуються певними літологічними і палеонтологічними особливостями.

Фізичне вивітрювання – руйнування гірських порід без зміни їх фізичного складу, зумовлене різкими коливаннями температури, які повторюються протягом тривалого часу. Внаслідок температурних коливань змінюється об'єм гірських порід, що призводить до утворення тріщин.

Фіорди – вузькі глибокі морські затоки на гористому узбережжі з високими і крутими скелястими берегами. Виникли внаслідок затоплення морем давніх долин, вироблених льодовиками, річкових долин і тектонічних западин. Найбільше їх у Норвегії, Гренландії, на Алясці, Кольському п-ві.

Фірнові льодовики - нерухомі льодовики, в яких не виділяються області живлення і стоку. Поступово внаслідок нагромадження льоду вони перетворюються в рухомі.

Фітопланктон – сукупність рослин, переважно водоростей, що вільно плавають у товщі прісних або морських водойм.

Флексура – коліноподібний вигин моноклінально залягаючих верств гірських порід.

Фліш – потужна товща осадових мілководних морських відкладів, що являє собою ритмічне переверстування теригенних (аргіліти, пісковики та ін.), а іноді і карбонатних (уламкові вапняки, мергелі) порід. Характерне для Карпатських гір, де багато його відслонень уздовж гірських річок.

Флішова формація – потужні товщі морських осадових відкладів з характерною дрібною ритмічністю.

Флювіогляціальні відклади – глинисті та галечно-піщані відклади, винесені талими льодовиковими водами.

Формація – комплекс генетично взаємопов'язаних фацій, тобто товщі гірських порід різного літологічного складу, сформовані в умовах певного фізико-географічного і тектонічного режиму. За складом переважаючих фацій формації поділяють на магматичні, метаморфічні і осадові.

Фосфатні породи – хемогенні осадові породи, збагачені на фосфат кальцію – фосфорити.

Хвилеприбійна ніша – заглиблення, утворене морським прибоєм біля підніжжя абразійного уступу (кліфа).

Хемотропні осадки – продукти, утворені внаслідок кристалізації солей, розчинених у морській воді.

Хімічне вивітрювання – руйнування і хімічне перетворення гірських порід під впливом води і повітря, які зумовлюють окислення і гідратацію. Під впливом цих процесів змінюється мінеральний склад порід і утворюються нові мінерали.

Хімічні породи – гірські породи, осажені хімічним шляхом на дні водойм.

Хіоносфера - сфера, що знаходиться між верхньою і нижньою сніговими межами. На ділянках поверхні Землі в межах хіоносфери нагромаджується сніг і утворюються льодовики.

Хлоридні (галоїдні) і сульфатні породи – хімічні утворення, які виникли внаслідок випадання з водних розчинів у морських басейнах або озерах. До цих порід належать кам'яна сіль, калійні солі, гіпс, ангідрит.

Цирк – увігнута форма рельєфу різного походження: льодовиковий (улоговина в горах), зсувний (улоговина, утворена на крутих схилах).

Цокольна тераса – тераса, що складається з корінних порід, які можуть бути вкритими алювіальними відкладами.

Четвертинне зледеніння – зледеніння величезних материкових просторів північної і південної півкулі. В європейській частині виділяють три зледеніння: лихвінське, дніпровське і валдайське. Найбільшу територію вкривало дніпровське зледеніння.

Четвертинний – період кайнозою (3 млн років - наш час).

Чинк – високий уступ по окраїнах столових підвищень в Середній Азії і Казахстані.

Шельф, материкова обмілина – вирівняна частина підводної окраїни материків з глибинами до 200 м, що прилягає до берега і має з ним однакову геологічну будову.

Шхери – невеликі скелясті острови, оброблені льодовиком (затоплені баранячі лоби). Найпоширеніші біля берегів Скандинавії.

Щит – ділянка платформи, де на поверхню виступає фундамент. Характерні для давніх платформ і є наслідком тривалого підняття та денудації даної території.

Щітки – зростки дрібних кристалів на спільній основі.

Юра – період мезозою (195-137 млн років).

Яр – негативна форма рельєфу, створена тимчасовими водостоками; вимоїна з дуже крутими схилами. Довжина до кількох десятків км, глибина до 50 м. Утворюються внаслідок глибинної ерозії – розмиву рихлих порід стоком дощових або талих вод.

Ярданги – паралельні борозни, утворені на рівнинних просторах пустель, складених лесовими породами, якщо вітер більшу частину року дме в одному напрямку.

